

Л.П. Леська

г. Мінск

**“Ад міфалагічнага дрэва да роднага карэння”. Мастацкая логіка
Максіма Гарэцкага і Яна Баршчэўскага.**

Даследаванне мастацкага міфалагізму Максіма Гарэцкага і Яна Баршчэўскага ў плане выяўлення літаратурных традыцый і пераемнасцей у беларускай навуцы адбываецца ўпершыню, хаця міфатворчасць вышэйназваных аўтараў разглядалася ў кантэксце культурнай міфалогіі ХІХ пачатку ХХ стагоддзя.

Айчынныя навукоўцы выявілі міфолога-рытуальную аснову твораў Яна Баршчэўскага, вызначылі асаблівасці паэтыкі счабачанняў, і слухна адзначылі, што міфалагізаванне аўтара “Шляхціца Завальні” ўбірае ў сябе вопыт папярэдніх літаратурных эпох. Так крыцьк В. Пракаповіч у сваёй рэцэнзіі на “Шляхціца Завальню...” нават параўноўвае твор са зборам “Тысяча і адна ноч” і заўважае яўнае іх падабенства ў кампазіцыйным плане. Навум Перкін знаходзіць паралелі ў творчасці і лёсе Я. Баршчэўскага і рускага пісьменніка В.Т. Нарэжнага - папярэдніка М. В. Гоголя.

Але найчасцей навукоўцы, а, у прыватнасці, В. Каваленка, Ю. Маханькоў, С. Букчына, Т. Целеховіч звяртаюцца да супастаўлення творчасці Я. Баршчэўскага з творчасцю М.В. Гоголя. Так, В. Каваленка падкрэсліў, што “Ян Баршчэўскі, як і М. Гоголь, паэтызуе патрыярхальны лад жыцця, бачыць, што такі лад выходзіць у чалавеку прывабныя рысы – дабрату, спагадлівасць, вернасць”[7, с. 102].

“Пры параўнанні ранняга Гоголя і Баршчэўскага, -- паводле слухнага абагульнення С. Букчына, - трэба мець “на ўвазе хуткую эвалюцыю першага ад “Вечароў” да “Міргарада” і “Пецябургскіх аповесцей” і выхад “Шляхціца Завальні” праз два гады пасля з’яўлення ў друку першага тома “Мёртвых душаў”, асабліва відавочным становіцца тое, што літаратура запозненага развіцця, яшчэ толькі намацвала ў мастацкім свеце свае шляхі, брала з больш моцнай тое, што было ёй найбольш патрэбным” [3, с. 350].

Такім чынам, беларускія крытыкі¹ асэнсоўвалі праблему традыцый і ўзаемаўплываў у літаратурным працэсе ХІХ стагоддзя, адзначыўшы, што

¹ Даніленка, С.І. Міф Адраджэння: харунжыя Бога. Спецыфіка сацыяльнай міфатворчасці ў беларускай літаратуры ХІХ – ХХ стст. у кантэксце інфернальнай вобразнасці / С.І. Даніленка. – Магілёў: МДУ імя А. Куляшова, 2005. – 180 с.
Каваленка, В.А. Міфа-паэтычныя матывы / В.А. Каваленка; Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 318 с.
Хаўстовіч, М.В. Мастацкі метад Яна Баршчэўскага / М.В. Хаўстовіч. – Мінск : БДУ, 2003. – 203 с.

аўтарскі міф Яна Баршчэўскага мае тыпалагічную агульнасць з міфалагізаваннем М. Гоголя, М. Загоскіна, В. Нарэжнага.

Задача дадзенай працы -- параўнаць міфалагізм Яна Баршчэўскага з міфатворчасцю Максіма Гарэцкага. У мастацкай спадчыне апошняга вызначыць выразную тэндэнцыю да адраджэння архаіка-міфалагічнага светаадчування і семантычнага багацця міфалагічных вобразаў з літаратуры ХІХ ст. і больш ранейшага часу.

У беларускай навуцы ўжо сцверджана і абгрунтавана меркаванне, што ў літаратуры ХІХ – пачатку ХХ стагоддзя “катэгорыя міфапаэтычнага мыслення і міфапаэтыкі ўзаемаперасякаюцца, узаемадзейнічаюць, ствараючы непаўторныя аўтарскія міфы, якія адрозніваюцца як тыпалагічнай агульнасцю, так і адметнай міфапаэтычнай карцінай з разнастайнымі прынцыпамі пабудовы гэтай карціны” [13, с. 218].

Праз стагоддзе і нават праз паўтара стагоддзя развіцця беларускай літаратуры цягнецца дастаткова выразная лінія судакранання беларускіх мастакоў слова з творчасцю самага міфалагічнага пісьменніка ХІХ стагоддзя – Яна Баршчэўскага. Формы гэтага судакранання былі рознымі, выкарыстоўваліся асобныя матывы, тэма дэянікі, прынцыпы двух светаў, прываблівала фантастычнае ўспрыманне рэчаіснасці. Узаемаўзбагачэнне, узаемаўплывы не абавязкова абазначалі непасрэднае ўздзеянне твораў Яна Баршчэўскага на творчасць Максіма Гарэцкага, яна тоіцца ў глыбінях гісторыка-літаратурнага працэсу. Асобныя тэндэнцыі міфалагізаваанай спадчыны беларускага рамантыка маглі пераапрацоўвацца мастацкай свядомасцю розных гісторычных эпох і адтуль запазычвацца творцамі, як непасрэдна, так і апасродкавана, што не выключала і магчымасці глыбіннай аўтарскай інтэнцыі², якія дзейнічае як на свядомым, так і на падсвядомым узроўні. Факт яе існавання адзначыла Зося Тычына ў манаграфіі “Сны і снабачанні Яна Баршчэўскага”, непасрэдна заўважыўшы, што “нельга абысці ўвагай творчы партрэт Яна Баршчэўскага, які знайшоў сваё месца ў славуце “Гісторыі беларускай літаратуры” Максіма Гарэцкага. Ужо той факт, што М. Гарэцкі палічыў патрэбным прысвяціць творчасці аднаго з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры асобны раздзел у сваёй гісторыі, сведчыць аб глыбокім разуменні месца і ролі Я. Баршчэўскага ў працэсе ідэйна-мастацкага станаўлення нацыянальнай літаратуры” [4, с. 175].

Нас, разам з З. Тычынай, асабліва прыцягвае заўвага М. Гарэцкага “пра рамантызм Баршчэўскага і яго любоў да старыны, народнай паэзіі, беларускіх забабонаў, <...> і містычнасці, а таксама выснова: “Цэлы гуж усялякіх апісаных тут гісторый паказвае беларускае жыццё, беларускі дух, беларускую душу. Задалося пісьменніку пераняцца містычным настроем забабоннага беларуса, каторы тады меў вялікую веру ў сілу чараўнікоў, у

² Інтэнцыя – ад лац імкненне) – намер, мэта, напрамак, або накіраванасць свядомасці, волі, пачуцця на які-небудзь прадмет. [с. 538] Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2-х т. Т. 1: Ад А-Л – мн.: Бел Эн, 1999. – 736 с.)

нячысцікаў і паэтычна бачыў у жывой і нежывой прыродзе нейкае страхаццё” [4, с. 176].

Мы пагаджаемся з трапнай заўвагай даследчыцы, што ў гэтым выказванні, здаецца, больш ад самога Гарэцкага, чым ад Я. Баршчэўскага. Менавіта, -- удакладняе З. Тычына, -- “М. Гарэцкі цікавіўся вечнымі пытаннямі: “Што яно”, “Страхаццё”, “Патаёмнае”, “Стогны душы” (калі згадаць толькі назвы твораў)” [11, с. 13].

Інакш кажучы, літаратуразнаўца падкрэсліла, што было агульнага ў міфалагізаваным свеце пісьменнікаў: абодва цікаваліся забабонамі, абодва перадалі веру ў чарнакніжнікаў і рознае страхаццё, але М. Гарэцкі заглябіўся ў вырашэнні філасофскіх пытанняў.

Няўлоўную, праекцыйную і гіпатэтычную сувязь паміж міфалагізмамі Яна Баршчэўскага і Максіма Гарэцкага праводзіць Г. Друк у манаграфіі “У храме Слова: Міфатворчасць Віктара Казько”, дзе адзначае, “што самым яркім, і, на нашу думку, першым прыкладам літаратурнай міфатворчасці ў беларускай прозе з’яўляецца кніга Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, ёсць у гэтым творы энергія і магія міфа — тое чароўнае, невытлумачальнае, надзвычай паэтычнае, што Р. Падбярэскі вызначыў як дух беларускага народа, а сучасныя даследчыкі як феномен Баршчэўскага. У кнізе пісьменніка ўдала спалучыліся элементы міфалагізацыі і міфатворчасці, што надало ёй эстэтычную вагу. І, здаецца, найперш, гэта разумее беларускі літаратуразнаўца М. Хаўстовіч, які спрабуе рэканструяваць “нацыянальны міф” Я. Баршчэўскага” [6, с. 14]. Пасля гэтых важных для нашай працы удагульненняў, Г. Друк дакладна заўважае, што “міфалагізм складае глыбінны пласт літаратуры ХХ ст.” [6, с. 14]. Такая выснова літаратуразнаўцы падкрэслівае мэтазгоднасць і актуальнасць вывучэння беларускай прозы ХІХ пачатку ХХ ст. у міфалагічным рэчышчы. Такі накірунак даець магчымасць раскрыць асноўныя спосабы і формы творчага пераасэнсавання элементаў культуры мінулага, бо, як слушна заўважыў І. Тычына: “Звычайна абьякаваець да той часткі карэньчыкаў, якая трымаецца на фальклорнай глебе, непазбежна адлюстроўваецца на кроне: асобныя адгалінаванні на вачах засыхаюць, не пладаносяць” [12, с. 144].

Міфалага-фальклорныя “карані” ХІХ стагоддзя апасродкавана праявіліся ў беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя, калі, паводле тлумачэння В. Уткевіч, -- адбывалася “ўзмацненне гучання міфалагічных матываў у творах пісьменнікаў самых розных літаратурных плыняў” [13, с. 219].

У аўтарскай міфатворчасці М. Гарэцкага Л. Корань убачыла ярка выяўленыя сляды рамантычных падыходаў аўтара “да адлюстравання Беларусі як зямлі экзатычнай, неспазнанай. Гэтак Мерымэ ў свой час

адкрываў карсіканцаў і славяншчыну, гэтак Гогаль адштурхоўваўся ад этнаграфічнага, ад прымагільных ды прынябожчыцкіх жахаў, гэтак Купрын саджаў свайго апавядальніка ў вазок да загадкавага вазніцы і выпраўляў на доўгую лясную ці палявую дарогу, насустрач мясцовым таямніцам” [9, с. 197].

Але для Гарэцкага ў 10-20 гады ХХ ст., -- паводле меркаванняў даследчыцы, -- “этнаграфічны рамантызм, фальклорная стылізацыя і нават літаратурная міфатворчасць не маглі быць самадастатковымі. Нават, самая здавалася б кандовая цікавасць М. Гарэцкага да беларускага забабоннага чараўніцтва, да містыкі безумоўна мае на ўвазе больш шырокі кантэкст” [9, с. 197]. М. Гарэцкі турбуецца ні больш ні менш каб паказаць “другім народам зямным”, што за народ беларусы, што яны маюць не толькі “очень смешные анекдоты і весьма странные суеверия” [5, с. 27], а і нешта гэткае, перад чым прыемна адчыніцца агульналюдская скарніца векавечных здабыткаў культуры і цывілізацыі...” [5, с. 27].

Нягледзячы на шматлікія падыходы да міфалагізму М. Гарэцкага, аб чым сведчаць матэрыялы “Гарэцкіх чытаньняў”, спецыфіка аўтарскай міфатворчасці найчасцей разглядаецца іманентна, па-за сувяззю з гісторыка-культурным і культурна-гістарычным кантэкстам, без уліку інтэртэкстуальных сувязей.

Улічваючы “гэтыя прабелы” ў літаратуразнаўчай навуцы, мы вылучым асобныя моманты падабенства і адрознення ў мастацкіх міфалагізмах Максіма Гарэцкага і Яна Баршчэўскага.

Творчым імпульсам да міфалагізавання кожнага з аўтараў стала цеснае знаёмства з аўтэнтычнай міфатворчасцю. Ян Баршчэўскі, як шматразова падкрэслівалі крытыкі ўсё жыццё займаўся зборам вуснай народнай творчасці. Гэтая справа завабіла і Максіма Гарэцкага, пра што сведчыў У. Конан, адзначаюшы, што “на Беларусі канца ХІХ -- пачатку ХХ стагоддзя яшчэ не загіхлі працэсы аўтэнтычнай міфатворчасці і фальклоратворчасці, аб чым сведчаць фальклорна-этнаграфічныя зборнікі гэтага часу, што глыбока зачарпнулі нерушы народнай творчасці” [8, с.123]. У сувязі з гэтым, вучоны мэтанакіравана прыгадаў, што “М. Гарэцкі, разам з кампазітарам А. Ягоравым у сярэдзіне 20-гадоў запісалі ад маці пісьменніка Ганны Гарэцкай узоры класічных народных песень” [8, с.123].

Менавіта, гэтыя песні, паводле слоў А. Адамовіча, -- “песні маці, што ўзнялі, уздымалі яго да новых, невядомых Малой Багацькаўцы, парыванняў” [1, с. 14].

Дакладна вядома, што і шматлікія запісы фальклорна-міфалагічных твораў, якія збіраў і пераапрацоўваў і Ян Баршчэўскі сталі асновай для яго мастацкага міфалагізавання.

Зыходзячы з гэтага, мы схіляемся да думкі, што міфатворчасць Яна Баршчэўскага і Максіма Гарэцкага мае агульныя генетычныя вытокі.

Разам з гэтым, міфалагізмы абодвух аўтараў маюць аднолькавыя механізмы, сцэнарыі. Так, пісьменнікі ў сваёй міфатворчасці прадставілі аднолькавыя схемы знаёмства герояў з міфалагічнай даўнінай. Як у зборніку “Шляхціц Завальня” Яна Баршчэўскага, так і ў зборніку “Рунь” Максіма Гарэцкага цэнтральныя персанажы -- маладыя людзі, навучэнцы апошніх класаў (Клім Шамоўскі з апавядання “У лазні” -- вучань апошняга класа каморніцкага вучылішча, казённы стыпендыят, Архіп Лінкевіч (апавяданне “Роднае карэнне”) -- студэнт – медык, Янка са зборніка “Шляхціц Завальня” – студэнт-філосаф, ён навучаўся ў езуіцкай школе, -- зацікавіліся міфалагічнымі апавяданнямі, містычнымі гісторыямі.

Зыходным пунктам гэтага займальнага працэсу ў абодвух пісьменнікаў становіцца момант прыезду галоўных герояў на Радзіму, у вёску, у багаты на казкі і паданні край. Нават бачыцца супадзенне ў тым, што маладыя людзі як у Яна Баршчэўскага, так і ў Максіма Гарэцкага пр'язджаюць дадому на Каляды, напярэдадні “святкавання пачатку каляндарнага адліку ў гадавым кругавароце дзён”, перад Новым годам [2, с. 256].

Новы год, як тлумачыў румынскі міфалаг і культуролог Мірча Эліадэ, - “заўсёды асэнсоўваецца як нейкі цыкл, які мае часавую працягласць, пачатак і канец, у канцы вызначанага цыкла і ў пачатку наступнага -- здзяйсняецца шэраг рытуалаў звязаных з абнаўленнем свету” [14, с. 51].

З’ява абнаўлення, паводле мастацкай логікі Яна Баршчэўскага, Максіма Гарэцкага магла рэалізавацца толькі ў моманце “пачатку пачаткаў”, вось героі і вяртаюцца да сваіх першавытокаў, да мясцін свайго нараджэння, на зямлю першапродкаў. Толькі ў такіх міфалагічных каардынатах магчыма дзейснае абнаўленне, сутнасць якога імкнучца ўсёй душой спасцігнуць і Клім Шамоўскі і Архіп Лінкевіч.

Такім чынам, мастацкая міфалагізаванне Яна Баршчэўскага і Максіма Гарэцкага будзе па асноўных лагічных заканамернасцях. Імпульсам для мастацкага міфалагізавання абодвух пісьменнікаў стала знаёмства і асэнсаванне аўтэнтычнай міфатворчасці. Аспектамі міфаў абодвух аўтараў з’яўляюцца метамарфозы і пераўтварэнні.

Літаратура:

1. Адамовіч, А. “Браму скарбаў сваіх адчыняю...” / Алесь Адамовіч. – Мінск: Выдавецтва БДУ.- 1980. – 221 с.
2. Беларускі фальклор. Энцыклапедыя ў 2-х т. Т. 2 -- Лабараторыя традыцыйнага мастацтва. – “Яшчур”. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя. - 2006. – 832 с.
3. Букчын, С.У. Час нацыянальнага пошуку / С.У. Букчын // Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей. У чатырох кнігах. Кніга 1. Старажытны перыяд—XIX ст. Мінск: “Навука тэхніка”, -- 1993. – 475 с

4. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі – Мінск, 1992. – 479 с.
5. Гарэцкі, М. Наш тэатр // М. Гарэцкі. -- Творы. -- С. 174 – 176.
6. Друк, Г “У храме Слова: Міфатворчасць Віктара Казько : манаграфія / Галіна Друк. – Мн: Бел кнігазбор, 2005. – 184 с.
7. Каваленка, В.А. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць: Развіццё беларускай літаратуры XIX – XX стагоддзяў / В.А. Каваленка. – Мінск., 1975. – 333 с.
8. Конан, У. Міфалагічныя і біблейскія вобразы і матывы ў творчасці Максіма Гарэцкага / У. Конан // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць. Матэрыялы 16 Гарэцкіх чытанняў (Прысвячаюцца году роднай зямлі). Мінск, 9 красавіка 2009 / Калектыў аўтараў. – Мінск, 2009. -- 201 с.
9. Корань, Л. Цукровы пеўнік / Корань Л. Д. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1996. – 286 с.
10. Перкін, Н. Абсягі думкі : літаратурна-крытыч. артыкулы / Н. Перкін. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1980. – С. 49 - 56.
11. Тычына, З. Сны і снабачанні Яна Барчэўскага : манаграфія / З. Тычына. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2004. – 92 с.
12. Тычына, М. Карані і крона: Фальклор і літаратура. – 2-е выд.—Мінск: Бел. навука, 2002. – 197 с.
13. Уткевіч, В. Параўнальны аналіз міфалагічных матываў у творчасці Максіма Гарэцкага і К. Гамсуна / Вольга Уткевіч // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мозаічнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія. матэрыялы VI міжнародчай навуковай канферэнцыі. -- Віцебск 15-17 мая. -- 2003 г. Ч. 11. – Віцебск Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2003. -- С. 218 – 220.
14. Элиаде, М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде. -- М.: Инвест - ППП, 1995. – 238 с.